

Právní gramotnost

Příspěvek definuje právní gramotnost s ohledem na vývoj pojmu právní vědomí, resp. právní povědomí v rámci teorie práva a právní sociologie. Rozlišuje tři úrovně právní gramotnosti: právní vědomí, profesní právní gramotnost a akademickou právní gramotnost. Pojmové vyjasnění v oblasti, která nabývá na významu, je s to ovlivnit, jakým směrem se výzkum právní gramotnosti, a tedy i návazné praktické projekty zaměřené na zvyšování právního vědomí laiků i praktických kompetencí právníků, dále ubírají. Rozlišení různých úrovní právní gramotnosti navíc zpětně ovlivňuje pohled na dosavadní přístup k informační gramotnosti a informačnímu vzdělávání.

Úvodem

Informační gramotnosti a informačnímu vzdělávání je věnována u nás i v zahraničí velká pozornost, pojmové vyjasňování různých typů gramotností nicméně pokračuje i mimo rámec informační vědy, andragogiky či pedagogiky. Z tohoto pohledu je zejména zajímavé sledovat posun diskuze v oblasti práva, kde se původní zájem o právní vědomí, resp. někdy také právní povědomí, přesouvá do roviny diskuze nad právní gramotností. Ta mnohem lépe vystihuje nejen klíčovou roli určité kompetencí, ale navíc zdůrazňuje, že se nejedná pouze o vědomosti (znalosti), ale také dovednosti a postoje. Oba pojmy, právní vědomí a právní gramotnost, jsou přitom v právu známé i užívané, není však vyjasněn jejich vzájemný vztah (konsensus paneje ohledně toho, že se nejedná o obsahově shodné pojmy), a tedy ani skutečný obsah pojmu právní gramotnost.

Příspěvek uvádí do vztahu pojmu právní vědomí¹ a právní gramotnost, jak je aktuálně řeší teorie práva a právní sociologie, a na základě zkušeností s definováním gramotnosti informační navrhuje pojmové řešení právní gramotnosti tak, aby jednak reflektovala dosavadní rozsáhlý výzkum právního vědomí, ale současně vstřebala i ty kompetence, které byly doposud opomíjeny. Toto pojmové vyjasnění se může zdát marginální, nicméně by mohlo mít vliv na to, jakým směrem se výzkum právní gramotnosti ubírá. Praktickými dopady rozvíjení právní gramotnosti na všech dále navržených úrovních jsou jak kultivovanější právní prostředí, tak i kultivovanější právní texty (a tedy i normy) a další rozvoj práva z hlediska vědy a výzkumu. Z hlediska informační vědy navržená definice právní gramotnosti přináší zajímavou inspiraci pro oblast informační gramotnosti a informačního vzdělávání.

Právní gramotnost

„V posledních několika desetiletích se pojem právního vědomí v evropské sociologii práva začal považovat za standardizovanou proměnnou natolik, že se teoreticko-analytické úvahy a výzkumné studie právním vědomím zabývají spíše jen v podobě všeobecných konstatování o jeho důležitosti.“² V poslední době se můžeme setkávat také s pojmem právní gramotnost (*legal literacy*). Původně se tento pojem vztahoval k profesnímu právnímu vzdělávání, které vychovává právníky schopné číst a psát právní texty.³ „Postupně však začíná být právní gramotnost chápána šířeji a zahrnuje i právní laiky“; určitou míru právní gramotnosti potřebuje každý, „byť se nemusí jednat o profesionální úroveň“.⁴

Důležitý pro další rozlišení je tedy především fakt, že výzkumy právního vědomí se zaměřují na laiky a jejich znalosti a u samotných právníků se předpokládá jaksi mimochodem. Právní gramotnost původně zahrnovala pouze profesní kompetence právníků a teprve její širší pojetí zahrnuje také kompetence právních laiků. Což mimo jiné znamená připustit možnost, že právníci nejsou nutně právně gramotní ve všech odvětvích práva stejně a na ideální úrovni, ani to nevylučuje možnost, že by vyšší úrovně právní gramotnosti mohli dosáhnout ti, kteří právníky nejsou, ale kupříkladu se něčím konkrétním ve vztahu práva a své profese zabývají. Zejména některé kompetence, které do právní gramotnosti jistě spadají, přitom dosahují povážlivě úrovně nejen u studentů právnických fakult, ale i později (viz dále). Svou roli hraje také to, že oblast práva je zaměřená z podstaty věci převážně prakticky.

Původně byla (obecná) gramotnost definována jako schopnost číst, psát a počítat. Poté se začalo hovořit o gramotnosti funkční, která akcentuje uplatnění jedince ve společnosti a čtení, psaní i počty zasazuje především do společenského kontextu. Následně se znovu vydělily gramotnosti, tentokrát však ohraničené specifickou oblastí, které určitá profesní nebo zájmová skupina věnovala zvláštní pozornost. Známe proto například gramotnost informační či finanční, ale hovoří se i o gramotnosti vizuální nebo taneční, nejaktuálnější je nyní gramotnost digitální. Všem gramotnostem je společné to, že zahrnují konkrétní a zřetelně určené kompetence (což je převažující pohled na gramotnosti v rámci informační vědy⁵). V rámci pedagogiky, andragogiky i

¹ Rozlišení pojmů právní vědomí, právní povědomí a povědomí o právu je spíše záležitostí kognitivních věd. „Nerozlišuje se např. mezi vědomím jako uvědomováním si něčeho (vědomí, constientia, consciousness) a vědomím jako povědomím o něčem – věnováním pozornosti něčemu (ostrážitost, vigilantia, vigilance),“ viz OREL, M., FACOVÁ, V. *Člověk, jeho mozek a svět*. Praha: Grada, 2009. Intuitivně je pojem právní vědomí přesnější než právní povědomí, resp. dokonce povědomí o právu. Tereza Krupová provedla analýzu pojmu právní vědomí, kterého se nadále přidržíme, v judikatuře, z něž ovšem vyplývá, že se jedná především o porozumění právu a týká se právních laiků. Viz KRUPOVÁ, T. *Právní vědomí – několik poznámek*. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2015, č. 4, s. 372–374.

² VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *A KOL. Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, s. 17, dostupné na https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Urbanova_Pravni_vedomi.pdf.

³ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *A KOL. Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, s. 23, dostupné na https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Urbanova_Pravni_vedomi.pdf.

⁴ URBAN, M. *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů*. Praha: Leges, 2013, s. 21.

⁵ Řada odborníků akcentuje informační gramotnost (zjednodušeně porozumění informacím a zacházení s nimi) jako předpoklad jakékoliv jiné gramotnosti, tedy i gramotnosti právní, lze to ale chápat i jako prosté překrývání dvou různých podmnožin (subsystémů) klíčových kompetencí. Některé kompetence budou součástí vícero gramotností. Viz DOMBROVSKÁ, M. *Informační vzdělávání v České republice*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017; nebo DOMBROVSKÁ, M. *Informační gramotnost jako veřejný zájem, politika a norma*. Karolinum, 2018.

v dokumentech mezinárodního (například deklarací UNESCO)⁶ či národního významu (například Národní strategie finančního vzdělávání)⁷ se hovoří o tzv. klíčových kompetencích, které z množiny veškerých možných kompetencí tvoří tu část, která je pro uplatnění jedince v současné společnosti zásadní. Gramotnosti dále tvoří podmnožinu těchto klíčových kompetencí, zpravidla s nějakým zaměřením. Kompetence samotné pak zahrnují nejen znalosti, ale také dovednosti a postoje.⁸

Právní gramotnost je z tohoto pohledu rovněž především souhrnem určitých kompetencí a bude se jednat překrývat s některými jinými gramotnostmi (zejména gramotností informační), ale také samostatně tvořit jasně ohraničenou oblast zkoumání. Jednotlivé kompetence přitom zahrnují znalosti, dovednosti i postoje. To je důležité vyzdvihnout, protože dosavadní výzkumy právního vědomí, resp. právního povědomí se zaměřovaly na znalosti, méně však už na další složky, které ke gramotnosti patří. Kupříkladu podle Michala Urbana „právní gramotnost předpokládá nejen znalost práv, ale také schopnost je uplatnit a přesvědčení o tom, že má smysl (svá) práva vymáhat“.⁹ To předpokládá jak určité znalosti, tak také dovednosti (schopnost je uplatnit) i postoje (že to má smysl).

Právo patří mezi prakticky zaměřené obory, kde je rozdíl mezi laikem a profesionálem jasně patrný (podmíněný například příslušným vzděláním a praxí). V souladu s tím a na základě výše uvedeného je tu tedy ke zvážení rozlišit různé úrovně právní gramotnosti, a to:

- právní vědomí – jako nejnižší (převážně laickou) úroveň, která však nevylučuje dosažení vyšší úrovně v nějakém konkrétním odvětví práva,
- profesní právní gramotnost – vyšší (převážně profesní) úroveň, která obnáší „čtení a psaní v rámci práva“ (například porozumění textu zákona nebo tvorbu stanovisek či podání),
- akademickou právní gramotnost – nejvyšší (převážně akademickou) úroveň, která navíc obnáší také „čtení a psaní o právu“¹⁰ (například odborné texty či návrhy nových norem).

Další detailnější vymezení jednotlivých úrovní právní gramotnosti, z nich každá by měla zahrnovat kromě vědomostí i dovednosti a postoje (a přestože konkrétní výčet potřebných kompetencí je nad rámec možností tohoto příspěvku), přináší zajímavý pohled zejména pro ty obory, resp. ty gramotnosti, které laika a profesionála neodlišují tak jednoznačně a kde je pro oba soubor potřebných kompetencí v zásadě stejný, liší se snad jen požadovanou úrovní v rámci každé z nich.

Odpověď na to, zda by se laická úroveň právní gramotnosti, tedy právní vědomí, mohla překrývat s informační gramotností jako takovou vyžaduje další analýzu konkrétních kompetencí, nicméně právní gramotnost i na této laické úrovni vyžaduje například nejen porozumění textu, ale alespoň v základní míře také způsobu, jakým jsou konstruovány právní texty a systematické práva jako takového.¹¹ Je nicméně nasnadě, že bez dostatečné úrovně informační gramotnosti by porozumění právním informacím bylo vyloučené. A navíc jsou to často právě knihovny nebo další informační instituce a odborníci v nich, kdo mohou zprostředkovat laikům právní texty. Kompetence v případě obou gramotností se budou do velké míry, nikoliv však zcela, překrývat. Rozdíl je dále více patrný na vyšších úrovních právní gramotnosti, která se týká převážně právníků – nicméně i tady je v základu informační gramotnost zásadní a potřebná. Na nejvyšší úrovni se právní gramotnost bude dále prolínat například s gramotností akademickou, zaměřenou převážně na vědu a výzkum. I to, mimochodem, poukazuje na fakt, že každá gramotnost je otevřený subsystém v rámci systému klíčových kompetencí.¹² Proto dává určitá gramotnost především rámec určité oblasti, jejíž přesné vymezení napomáhá při analýzách, výzkumu nebo tvorbě strategií, nikdy však nebude stát zcela mimo kontext dalších gramotností a klíčových kompetencí jako takových.

Právní vědomí

Podle Michala Urbana, je „klíčově důležité, aby o právech garantovaných právním řádem [lidé] věděli, měli schopnosti je uplatnit a byli přesvědčení o tom, že má smysl (svá) práva vymáhat. Jinak platí, že práva *de facto* nemají, jakkoli jim je právní předpisy přiznávají. Menší povědomí o vlastních právech a významu práv vůbec poté logicky povede i k jejich umenšování.“¹³ K rozmachu výzkumu právního vědomí přitom docházelo zejména v 60. a 70. letech minulého století.¹⁴ U nás byla právnímu vědomí věnována zcela mimořádná pozornost v období komunistického Československa; Michal Urban ve své monografii podává základní přehled.¹⁵ Výzkumy právního vědomí se však zaměřují na laiky, to je pro ně společné.¹⁶

⁶ Viz například <http://www.ifla.org/publications/moscow-declaration-on-media-and-information-literacy>.

⁷ Viz <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/narodni-strategie-financniho-vzdelavani-2010>.

⁸ V souladu s Bloomovou taxonomií, viz například https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/B/Bloomova_taxonomie.

⁹ URBAN, M., HODYSOVÁ, P., KACZOR, J. Právní gramotnost mladých lidí v České republice a role vzdělávání. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 2015, č. 3, s. 172.

¹⁰ V právu je zmiňována především schopnost (nebo přesněji dovednost) „číst a psát o právu“; srov. pozn. 4 nebo dále kupříkladu: „Ačkoliv je gramotnost zmiňována především v souvislosti s dovedností číst a psát, pojem právní gramotnost neznámá jen schopnost číst a psát právní texty.“ Viz KRUPOVÁ, T. Právní vědomí – několik poznámek. Časopis pro právní vědu a praxi, 2015, č. 4, s. 368. Pro zjednodušení u tohoto zůstaneme, přestože ani schopnost počítat není v právu banální. Některé výpočty lhůt, například v oblasti insolvenčního práva nebo tarifních odměn, nebo matematické vzorce pro znalecké odhady plynoucí z ekonomického přístupu k právu, jsou skutečným dobrodružstvím. Ačkoliv se tedy numerickou složkou této gramotnosti dále zabývat nebudeme, poznamenejme alespoň, že i právníci by každopádně měli umět alespoň „do pěti napočítat“. Právní vědomí by za pomoci analogie s matematikou znamenalo vědět, že Pythagorova věta existuje, profesní úroveň právní gramotnosti by obnášela výpočty s ní spojené a úroveň akademická pak její aplikaci v nových a nečekaných souvislostech.

¹¹ Srov. pozn. 39.

¹² Detailněji viz DOMBROVSKÁ, M. Informační gramotnost jako veřejný zájem, politika a norma. Karolinum, 2018.

¹³ URBAN, M., HODYSOVÁ, P., KACZOR, J. Právní gramotnost mladých lidí v České republice a role vzdělávání. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 2015, č. 3, s. 171.

¹⁴ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. A KOL. Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, s. 33, dostupné na https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Urbanova_Pravni_vedomi.pdf.

¹⁵ URBAN, M. Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů. Praha: Leges, 2013, s. 18.

¹⁶ Když se Michal Urban zabýval právní gramotností středoškolských studentů, došel s kolegy k závěru, že nejsou k dispozici výzkumy přímo

Právní vědomí může mít jednak složky: (1) poznávací, (2) hodnotící, (3) volní. Nebo se rozlišuje (1) právní vědomí *de lege lata* a (2) právní vědomí *de lege ferenda*, či se nakonec bude jednat o (1) znalost o právu (*knowledge about law*), tedy kognitivní prvky (informace, znalosti), a (2) mínění o právu (*opinion about law*), které navíc obsahuje prvky hodnotící a postojové.¹⁷ Na posledním uvedeném členění se přitom shodne naprostá většina domácích i zahraničních autorů.¹⁸ Pojem právní povědomí, který se rovněž v literatuře objevuje (viz výše), zpravidla akcentuje emocionální aspekty postojové složky právního vědomí; pro účely tohoto článku jej ponecháme stranou a případně odkážeme na texty Michala Urbana.¹⁹ Pokud se tedy zcela v souladu s výše uvedeným shodneme, že právní vědomí bude mít dvě základní složky: (1) znalost o právu, resp. právní vědomí *de lege lata* a (2) mínění o právu, resp. právní vědomí *de lege ferenda*, můžeme přidat další rozměr.

Dánská právní sociologie rozlišuje dvě vrstvy znalosti práva: (1) vědomí (povědomí) práva (*law awareness*), kdy si je právní subjekt vědom existence právní regulace, a (2) právní informovanost (*law acquaintance*), což obnáší míru znalosti práva.²⁰ Odborná literatura rozlišuje také tři okruhy informací, které se k právní gramotnosti vztahují: (1) základní znalosti, které jsou nutné pro minimální orientaci (zde zahrnující i dovednost si poradit, pokud konkrétní znalost schází, například kde hledat pomoc apod.), (2) znalosti rolového minima, které se vztahují ke konkrétní roli či specializaci, a (3) *ad hoc* znalosti – pro určitou konkrétní (životní) situaci. Autoři se však liší v názoru, zda vyšší úroveň právních znalostí zvyšuje i úroveň právního vědomí. Jiří Boguszak a Jiří Čapek řadí mezi faktory, které ovlivňují realizaci práva, kromě znalosti práva právě stupeň akceptace práva.²¹ Michal Urban argumentuje, že „lidé právo často dodržují, i když ho neznají, ale činí tak právě proto, že je toto chování součástí jejich mínění o právu „a dodává: „Vezmeme-li ovšem v potaz rozsáhlou právního řádu, jeho komplikovanost a neustálé proměňování, není vůbec překvapivé, že běžný občan právo daleko spíše nezná, než zná“; navzdory tomu systém funguje, což je snad ještě překvapivější.²² Stanovit žádoucí výčet kompetencí na této úrovni právní gramotnosti je předmětem zájmu odborné veřejnosti, která se snaží nejen o kultivaci právního vědomí, ale také právní informovanosti.²³ K tomu patří jednak dostatečná průprava v rámci povinné školní docházky, ale také například iniciativy vedoucí ke zjednodušování právního jazyka apod.²⁴

Profesní právní gramotnost

Pokud budeme profesní právní gramotnost považovat za vyšší (převážně profesní) úroveň, jistě se shodneme, že každý absolvent právnické fakulty by měl dosahovat na této úrovni právní gramotnosti uspokojivých výsledků. Přesto ale není nutné, aby exceloval ve všech oblastech současně, naopak se nějaká specializace do budoucna spíše předpokládá. Znovu se tedy podívejme, jak odborná literatura rozlišuje tři okruhy informací, které se k právní gramotnosti vztahují: (1) základní znalosti, které jsou nutné pro minimální orientaci, (2) znalosti rolového minima, které se vztahují ke konkrétní roli či specializaci (3) *ad hoc* znalosti pro určitou konkrétní (životní) situaci. Je zřejmé, že například právník specializovaný na autorské právo může excelovat ve znalostech rolového minima, dosahovat uspokojivých výsledků v základních znalostech jiných právních odvětví, zatímco jeho *ad hoc* znalosti například trestního práva nemusejí být dostačující. Naopak není vyloučeno, aby tohoto vyššího stupně právní gramotnosti dosáhl v některé oblasti i laik.²⁵ Výčet kompetencí na tomto stupni právní gramotnosti v zásadě odrazí vzdělávací kurikula právnických fakult, může však být i širší.

na tuto cílovou skupinu a její právní gramotnost zaměřené. Obrátil proto pozornost mj. také k občanské angažovanosti; kde se právní gramotnost setkává s gramotností informační, která rovněž zdůrazňuje aktivní a zodpovědné občanství. Viz URBAN, M., HODYSOVÁ, P., KACZOR, J. Právní gramotnost mladých lidí v České republice a role vzdělávání. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 2015, č. 3, s. 172.

¹⁷ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. A KOL. Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, s. 24–25, dostupné na https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Urbanova_Pravni_vedomi.pdf.

¹⁸ URBAN, M. Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů. Praha: Leges, 2013, s. 22. Podle Terezy Krupové je koncepce amerického přístupu k právnímu vědomí pjata zejména s pracemi Roscoe Pounda, pojetí právního vědomí v Evropě stojí převážně na díle Eugena Ehrlicha. Viz KRUPOVÁ, T. Právní vědomí – několik poznámek. Časopis pro právní vědu a praxi, 2015, č. 4, s. 366.

¹⁹ URBAN, M. Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů. Praha: Leges, 2013.

²⁰ VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. A KOL. Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, s. 24–25, dostupné na https://science.law.muni.cz/knihy/monografie/Urbanova_Pravni_vedomi.pdf.

²¹ BOGUSZAK, J., ČAPEK, J. Teorie práva. 1. vydání. Praha: Codex Bohemia, 1997, s. 24.

²² URBAN, M. Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů. Praha: Leges, 2013, s. 15 a 25.

²³ Například JUDr. Hana Marvanová v rozhovoru pro Český rozhlas v březnu 2017 uvedla: „Když platí pravidlo, že neznalost zákona neomlouvá, tak dva miliony právních norem nikdo znát nemůže. To pravidlo se tak nedá aplikovat (...). Právo by mělo být přístupné každému.“ Viz http://www.rozhlas.cz/plus/interviewplus/_zprava/v-soucasnem-ceskem-pravu-se-nelze-vyznat-chyby-resime-novelami-tvrdi-hana-marvanova-1710062.

²⁴ Iniciativy za zjednodušení právního jazyka působí zejména v zahraničí, například Let's Simplify Legal Jargon (USA; viz https://www.ted.com/talks/alan_siegel_let_s_simplify_legal_jargon) nebo Plain English Campaign (UK; viz <http://www.plainenglish.co.uk>). U nás se zpřístupňováním práva laické veřejnosti zabývá projekt Street Law, viz <http://streetlaw.eu>. Vznikl v roce 1972 na Georgetown University, na Právnické fakultě Univerzity Karlovy jej propaguje a od roku 2009 vede JUDr. Michal Urban, Ph.D. Podle něj Street Law právníky učí respektu k právu, účte ke spravedlnosti a dodržování profesní etiky. Veřejnosti nabízí v rámci cyklu Právo pro život semináře na různá prakticky zaměřená a přístupným způsobem podaná témata. Nejnověji jsou nabízeny také v českých věznicích, viz <http://www.novinky.cz/veda-skoly/433053-pankracti-vezni-se-uci-pravo.html>. Univerzita Palackého integrovala Street law do projektu Law4Life, viz <http://lawforlife.upol.cz>, Masarykova univerzita realizuje Street law jako výuku spotřebitelského práva na středních školách, viz <http://udvis.law.muni.cz/streetlaw.html>. Existují i další projekty, mezi nimi například Právo v kavárně, viz <http://www.pravovkavarne.cz>.

²⁵ Na konferenci Innovative Legal Services Forum 2018 v Praze spoluzakladatel Radiant Law Alex Hamilton uvedl: „Přístup ke spravedlnosti je katastrofou a je to naše vina. A snaží se to napravit neprávnicí;“ mezi příklady pak zvedl projekt FlightRight, který pomáhá získat kompenzaci za zrušení letu. Petra Arends-Paltzerová, která se specializuje na marketing právníků, k tomu pak dodala, že právníky částečně nahrazují „webové stránky, které reagují na potřeby lidí a například poskytují rychlé rady na téma rozvodů“. Viz ŠIKEL, L. Inovace znovu přilákaly do Prahy právníky z celého světa. Právní rádce, 2018, č. 6. Konkrétním příkladem profesní úrovně právní gramotnosti, které dosahuje laik, může být například starosta obce či nebo poslanec, který se dlouhodobě zabývá nebo alespoň hlouběji seznamuje s nějakou konkrétní agendou.

Akademická právní gramotnost

Kamenem úrazu, kde sami právníci mohou pociťovat deficit, je nejvyšší (převážně akademická) úroveň právní gramotnosti, která navíc obnáší také „čtení a psaní o právu“ (například odborné texty či návrhy nových norem). „Právníci a právničky se stále častěji pouštějí do výzkumných témat přesahujících úzce vymezené právní pole, což je potěšující a chvályhodné, a kládou si otázky sociálněvědního charakteru, k jejichž zodpovězení ale ne vždy mají dostatečnou sociálněvědní metodologickou průpravu (...) [, pak] nezřídka na základě svých dat činí nepřiměřeně odvážné, ba až nepodložené závěry.“²⁶

Michal Bobek se zamýšlí nad těmi, kteří právo nepovažují za vědu, ale za řemeslo a kteří se domnívají, že lze „možná tak maximálně psát o právu, popsat právo, ale ne skutečně dělat vědu v právu, tedy s výhradou občas šeptem přiznané výjimky, kterou je právní sociologie, což ale údajně zase není právo“. Druhým extrémem je podle něj představa, že výzkum může být pouze empirický. On sám zastává názor, že výzkum v právu je charakteristický určitou volností,²⁷ která je ovšem příznačná společenským vědám jako takovým. Uzavírá, že právo „pochopitelně věda není; právo je systémem společenské regulace (...) [, nicméně] zkoumání tohoto předmětu pochopitelně vědecké být může“.²⁸ Dále vymezuje čtyři různé přístupy: (1) popisný, (2) analytický, (3) normativní a (4) empirický. Popis z vědeckou práci nepovažuje. Právní text na nejvyšší úrovni právní gramotnosti by podle něj měl být minimálně analytický, takový mj. systematizuje, navrhuje změny, tvoří modely.

Podle Barbary Havelkové právní texty často neobsahují „úzké vymezení problému a výzkumné otázky, reflexi a vysvětlení metody“.²⁹ Badatelský text je podle ní typicky publikován jako odborný článek či monografie. Přístupy (1) deskriptivní, (2) vysvětlující, (3) hodnotící a (4) preskriptivní.³⁰ Nicméně deskriptivní práce považuje za legitimní i proto, že u nás chybí přes čtyřicet let kontinuálního vývoje právní vědy napojené na zahraniční debaty.³¹

Jan Kysela se domnívá, že „o nějakou teorii se opírá každý, jen ji nepopisuje ve čtvrtině knihy“.³² Byl (podle svých slov) veden k tomu, aby četl, přemýšlel a následně psal o právu. Nicméně Marína Urbániková a Hubert Smekal mu oponují v tom smyslu, že: „Číst, psát a přemýšlet představuje nutnou podmínku jakéhokoliv bádání, avšak nikoliv podmínku dostačující“, jakkoliv „nezřídka šablonovitě empiricky postavené sociálněvědní příspěvky (teorie – metoda – data – diskuze) srovnatelně intenzivně ke čtení nelákají“.³³ Upozorňují, že nedostatečným popisem postupu bereme možnost zhodnotit adekvátnost takových závěrů. Bylo by namístě myslet i na kultivovanost vědy a neignorovat širokou oblast metodologie vědy. „My víme, že Kysela ví (či tuší) (...). Nicméně kdo neví, že Kysela ví, bude odkázán (...) na pouhé doufání, že autor ví. A doufání není vědě právě preferovaným standardem“.³⁴

Abychom porozuměli tomu, co tato (navrhovaná) nejvyšší úroveň právní gramotnosti obnáší, je třeba zaměřit pozornost také na teorie, které právní věda uznává. O teoretickém přístupu k poznání práva hovoří Viktor Knapp, když rozlišuje přístup přirozenoprávní (jusnaturalismus), pozitivistický (juspositivismus) a nakonec právní sociologii se zvýšeným zájmem o právní realitu, která se částečně překrývá s teorií práva a právní filozofií a je *de facto* převažujícím přístupem k právu.³⁵ Teorií je však celá soustava zobecnění a principů vyvinutých pro obor; například veřejná politika jako obor disponuje celou řadou teorií, z nichž jen některé se vzájemně doplňují, mezi nimi například teorie politických sítí, teorie nastolování agendy, teorie analýzy rámců apod.³⁶ Modely pomáhají teorii uchopit a pochopit, přičemž řada teorií může existovat ve stadiu modelu,³⁷ naopak metateorie či paradigma je přesahující.³⁸ Nabídka teorií v oblasti práva je však povážlivě nedostatečná a mezioborový přístup je spíše z nouze ctností.

Kupříkladu Jan Petrov a David Kosař popisují ve svém příspěvku náročnost výběru případových studií, rozlišení, zda se jedná o metodu nebo výzkumnou strategii, i podstatné náležitosti případové studie, včetně toho, že jejich výběr by měl být řízen nějakou teorií (tedy záměrný). Podle nich bychom navíc „měli být schopni analytického zobecnění v tom smyslu, že se ve studovaném případě pokusíme nalézt určité vzorce (a vztahy mezi nimi), které vysvětlíme v abstraktních termínech a vztáhneme

²⁶ URBÁNIKOVÁ, M., SMEKAL, H. Právní věda a právní psaní: Postačí jako výzkumná metoda „číst, přemýšlet a psát“? *Jurisprudence*, 2017, č. 4, s. 37–41.

²⁷ BOBEK, M. Výzkum v právu: reklama na Nike anebo kvantová fyzika? *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 3.

²⁸ BOBEK, M. Výzkum v právu: reklama na Nike anebo kvantová fyzika? *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 9.

²⁹ HAVELKOVÁ, B. Co a jak psát aneb obrana badatelských výstupů v právu. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 11.

³⁰ HAVELKOVÁ, B. Co a jak psát aneb obrana badatelských výstupů v právu. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 15.

³¹ HAVELKOVÁ, B. Co a jak psát aneb obrana badatelských výstupů v právu. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 16.

³² KYSELA, J. Metodologie v právní psaní: dobrý sluha, špatný pán. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 20.

³³ URBÁNIKOVÁ, M., SMEKAL, H. Právní věda a právní psaní: Postačí jako výzkumná metoda „číst, přemýšlet a psát“? *Jurisprudence*, 2017, č. 4, s. 37–41.

³⁴ URBÁNIKOVÁ, M., SMEKAL, H. Právní věda a právní psaní: Postačí jako výzkumná metoda „číst, přemýšlet a psát“? *Jurisprudence*, 2017, č. 4, s. 37–41.

³⁵ Knapp, V. *Teorie práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck 1995, s. 6.

³⁶ POTŮČEK, M. *A KOL. Veřejná politika*. Praha: C. H. Beck, 2016, s. XVIII.

³⁷ BATES, M. J. Úvod do metateorií, teorií a modelů. Přeložil Jan Němec. ProInflow [on-line], 2011, č. 1, s. 92, dostupné na <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/proinflow/article/view/853>.

³⁸ „Metateorie může být viděna jako filozofie na pozadí teorie“; do určité míry se překrývá s pojmem paradigma. Paradigma má však význam širší, protože to je podle Thomase Kuhna metateorií, teorií, metodologií i étosem pro určitou danou disciplínu. Viz BATES, M. J. Úvod do metateorií, teorií a modelů. Přeložil Jan Němec. ProInflow [on-line], 2011, č. 1, s. 91, dostupné na <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/proinflow/article/view/853>. Například v oblasti pedagogiky a andragogiky dochází ke změně paradigmatu v tom smyslu, že vzdělávání se spíše než na kumulaci znalostí orientuje právě na vytváření kompetencí. Viz PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. *Andragogický slovník*. 2. vydání. Praha: Grada, 2014, s. 204. Změnu paradigmatu v právní sociologii zmiňuje Tereza Krupová v souvislosti se zkoumáním právního vědomí, kdy se ze zkoumání práva a společnosti (law and society) stalo zkoumání práva ve společnosti (law in society). KRUPOVÁ, T. Právní vědomí – několik poznámek. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2015, č. 4, s. 367.

je z úrovně konkrétního případu na úroveň *konceptuální*.³⁹ Pozoruhodné přitom je, že autoři pravděpodobně intuitivně tíhnou k tzv. zakotvené teorii (*grounded theory*), která objevuje v datech rozvíjející se vzory a umožňuje navíc ze získaných dat, přičemž jednou z možností je retroaktivní analýza, formulovat teorie. Bylo by nesmírně zajímavé zamyslet se hlouběji nad možnostmi aplikace zakotvené teorie v právu.

Jednou z možných teorií, která aspiruje uplatnění v právu, je rovněž systémová teorie, jejíž podstatou je vztah celku a částí (systému⁴⁰ a subsystémů). Za její pomoci byla definována a zkoumána informační gramotnost a promítá se i do předloženého textu a pokusu o uchopení gramotnosti právní. Niklase Luhmann popisuje právo jako uzavřený (sebe-referenční) systém, protože má charakteristiky, které jsou vlastní pouze jemu, a současně systém otevřený, protože reguluje vztahy v dalších systémech, a to těch, které mu podléhají, i těch, které ho přesahují. A právě podle něj „vnímavost může být důležitější než efektivita“.⁴¹ Z tohoto pohledu může být intuitivní používání metodologicko-teoretických přístupů krokem správným směrem. Pokud bude později následováno hlubším zájmem, porozuměním a skutečnou aplikací teorie se všemi jejími náležitostmi.

Vhodnost různých teorií pro uplatnění v právním výzkumu je každopádně zajímavým předmětem zkoumání. K tomu je ale nejprve třeba hlubší znalost metodologie vědy jako takové, zde zejména ve společenskovědním kontextu. Výčet kompetencí, které bude obnášet tato nejvyšší úroveň právní gramotnosti, bude i proto podstatně širší. V důsledku však může kultivovat a rozvíjet vědecké uchopení práva, nad jehož nedostatečností si mnozí autoři zatím stýskají.

Závěrem

Předložený příspěvek je pokusem vymezit právní gramotnost tak, aby jednak zahrnovala dosavadní zájem o problematiku právního vědomí, ale také přijala za své nové kompetence, mezi nimi ty, které mohou v mnohem větší míře rozvíjet vědecké uchopení práva. Nejedná se ani tak o výčet jednotlivých kompetencí v rámci různých úrovní právní gramotnosti, jako spíše o návrh struktury, tvaru či podoby, jakou by komplexní právní gramotnost měla mít. Každá ze tří navržených úrovní právní gramotnosti má svá specifika. Není přitom nijak vyloučeno, aby vyšší úrovně právní gramotnosti dosahoval v některé konkrétní oblasti laik, ani to, aby právní gramotnost byla v případě profesionálů a jejich specializaci vzdálenějším oblastem nižší. Nejvyšší úroveň právní gramotnosti a zejména kompetence k vědecké práci je však třeba v každém případě rozvíjet, zejména v rámci přípravy budoucích právníků, protože nejenže v důsledku kultivují právo jako takové, ale rovněž přispějí k pozdvižení prestiže právního výzkumu v rámci společenských věd.

Právo patří mezi ty oblasti, kde je, na rozdíl kupříkladu od informační vědy, rozdíl mezi profesionálem a laikem jasně patrný. Informační gramotnost má jak pro laiky, tak pro profesionály (v podstatě jakékoliv vzdělání, profese či oboru) stále tentýž soubor kompetencí (bez ohledu na neutuchající diskuze nad tím, které přesně to jsou). Jde jen o to, jaké úrovně by mělo být v jednotlivých kompetencích dosaženo podle nějakého kritéria, kterým může být například stupeň vzdělání. Neobstojí přitom vysvětlení univerzální povahou informační gramotnosti; o tom, že nějaká míra informační gramotnosti je potřebná pro každého, zatímco právní gramotnost nikoliv (pomineme-li to, že se částečně překrývají), by se dalo úspěšně polemizovat. Zajímavé je ostatně samo překrývání kompetencí v rámci různých gramotností, což jen podporuje potřebu výčtu klíčových kompetencí v rámci každé z nich (zejména proto, aby některá nezůstala opomenuta, ať už jsou řešeny v rámci jednoho kurikula či strategie, nebo nikoliv).

Detailnější vymezení jednotlivých úrovní právní gramotnosti ukazuje, že se soubor kompetencí ani v rámci nich nemusí nutně zcela shodovat, resp. že tyto úrovně i složením souboru potřebných kompetencí dává smysl odlišit. Knihovníkům, informačním specialistům i dalším odborníkům na poli informační gramotnosti a informačního vzdělávání se tak dostává upozornění a inspirace v tom smyslu, že se nemusí shodovat nejen úroveň jednotlivých kompetencí jich samotných a těch, které vzdělávají, ale také nemusí být nutně shodný dokonce ani soubor těchto kompetencí. Což je v souladu s jednak nejnovějšími trendy v informačním vzdělávání, tedy zaměřením pozornosti na jednotlivce (spíše než na skupinu), jeho konkrétní potřeby v rámci komunity, aktuální životní situace i osobní cíle,⁴² ale také s proměnami samotné podstaty informační gramotnosti vlivem rozvoje digitálních technologií a umělé inteligence. V neposlední řadě je to inspirace pro nový pohled na kompetence a jejich rozvíjení u těch, kteří se informační gramotností a informačním vzděláváním profesně zabývají a kteří mnohdy více než kupříkladu textu potřebují porozumět člověku.

Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D.

michaela.dombrovska@gmail.com

(Ústav bohemistiky a knihovnictva Filozoficko-přírodovědeckej fakulty Slezské univerzity v Opavě)

³⁹ KOSAŘ, D., PETROV, J. Jak vybrat „případy“ do případové studie a pracovat s nimi v právu: poznatky z výzkumu na pomezí práva a politologie. *Jurisprudence*, 2016, č. 6, s. 25.

⁴⁰ Hovoří se například o systematické právo. Viz zejména KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995; nebo HENDRYCH, D. A KOL. *Právní slovník*. Praha: C. H. Beck, 2009.

⁴¹ AYRES, R., STEWART, J. *Systems theory and policy practice: An Exploration*. *Policy Sciences*, 2001, č. 31, s. 87.

⁴² BRUCE, C. S. *Information Literacy Research and Practice: An Experimental Perspective*. In Kurbanoglu, S., Grassian, E., Mizrachi, D., Catts, R. Špiranec, S. (eds.) *Worldwide Commonalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice*. European Conference on Information Literacy, ECIL 2013, Istanbul, Turkey.